

VIGOTSKİ'DE PRATİK BİLİNÇ OLARAK DİL: DÜŞÜNMENİN TOPLUMSAL KÖKENİ

Özge Yılmaz

Doktora Öğrencisi, Disiplinlerarası Sinirbilimleri Programı
Ankara Üniversitesi, Ankara
ozgeyilmaz81@gmail.com

ÖZET

Bu yazıda hem Sovyet tarihinin, hem de psikoloji tarihinin en önemli isimlerinden biri olan Lev Vygotski'nin psikoloji kuramının merkezinde duran dil kuramı tartışmaya açılacaktır. Geleneksel psikoloji kuramları genellikle düşünce ve dili birbirinden bağımsız süreçler olarak ele alarak, her ikisini tarihsel ve toplumsal bağlamıyla ilişkilendirmeden inceler. Marx ve Engels'e göre (1845), dil ve düşüncenin birbirinden ayrı olarak ele alınması, düşünmenin insanın dünya üzerindeki dönüştürücü maddi etkinliğinden bağımsızlaştırılmasından kaynaklanan felsefi bir sorundur; oysaki "dil, düşüncenin hakikatidir". Sovyet psikolojisinde Marksist ekolün öncüsü Lev Vygotski, psikolojik incelemelerinde Marx ve Engels'in dil ve bilinç gibi insana özgü niteliklerinin tümünün insanın doğayı dönüştürmesinden köken aldığı önermesini takip ederek, birey ve çevre arasında "eylemlilik" temelli bir diyalektik süreci açığa çıkartmaya çalışır. Bu bağlamda dil ve bilinç, bu sosyal ilişkilerin içerisinde, tarihsel olarak birlikte ortaya çıkar; dil, "pratik bilinç"tir. Vygotski dil başta olmak üzere, "yüksek zihinsel işlevler"in kökeninin kişilerarası etkinliklerde olduğu varsayımından hareket ederken, bu işlevlerin birey tarafından içselleştirilerek edinildiğini öne sürer. Bu dinamik içselleştirme sürecine aracılık eden ise dil işaretleridir. Dil öncesi süreçte, kişilerarası bakış, yönlendirme ve işaret etme gibi etkileşimler esnasında yetişkinin kullandığı dil, semiyotik aracılık yoluyla çocukta özel konuşma oluşumuna yol açar. Özel konuşma içselleştirilerek iç konuşmaya, iç konuşma ise düşünce diline dönüşür. Düşünce sözelleşir, söz düşünce olur. İnsanın toplumsal etkinliği yeniden üretilebilir bir maddi işaret, yani "söz"le mümkündür. Vygotski, dil ve bilincin toplumsal alanda ortaya çıkıp birey tarafından içselleştirildiği temel birim olarak "konuşma"ya odaklanır. Sovyet psikolojisinin alametifarikası ilk olarak Vygotski tarafından gerçekleştirilen bu semiyotik analiz, yani toplumsal-kültürel alanda ortaya çıkmış işaret sistemlerinin insan eylemlerini nasıl düzenlediğinin analizidir.

Anahtar Kelimeler: Vygotski, Marksist Psikoloji, Dil, Düşünme.

LANGUAGE AS PRACTICAL CONSCIOUSNESS IN VYGOTSKY: THE SOCIAL ORIGIN OF THINKING

ABSTRACT

This article aims to introduce the language theory of one of the most important names in both psychology and the Soviet science history Lev Vygotsky. Conventional psychology theories generally focus on language and thought as independent entities detaching both of them from the historical and social context. Marx and Engels (1845) has proposed that partitioning language and thought is a philosophical problem caused by divorcing thought from material activity; yet the "language is the immediate actuality of thought". Lev Vygotsky, as the pioneer of the Marxist approach in Soviet psychology, follows Marx and Engels' argument on human faculties such as language and consciousness are rooted in the transformative act of humans upon nature, with the purpose of revealing an "activity" based dialectical process between the individual and her surroundings. In this sense, both language and consciousness historically emerge from these social relations; language is the "practical consciousness". Including the language the "higher psychological functions" are rooted in the interpersonal interactions. Departing from this principle, Vygotsky explains these functions are achieved by the individual through the process of "internalization" and this dynamic process is mediated by language signs. In the prelinguistic stage, the language spoken by the adult leads to the private speech formation through semiotic mediation with the help of interpersonal gaze, directing and pointing. Private speech is internalized to become the inner speech, then the latter becomes the language of thought. Thinking becomes verbalized, word becomes thinking. Social activity of humans are made possible by a reproducible material sign which is the "word". Vygotsky, emphasizes "speech" as the basic unit in which the language and consciousness emerge in the social realm and internalized by the individual. The hallmark of the Soviet psychology is the semiotic analysis which is the study of how the sign systems that emerged in the social interactions mediate human activity.

Keywords: Vygotsky, Marxist Psychology, Language, Thinking.

Dil hem filogenetik hem de ontogenetik olarak, insan zihnini ve davranışlarını inceleyen disiplinlerin ele almak zorunda olduğu konulardan biri olsa da bu zorunluluk, dil gelişimi ve edinimine ilişkin süreçleri, disiplini oluşturan branşlardan biri veya birkaçının konularından birine indirgeyerek çözülelmıştır. Bu anlamda dil edinimi, ince motor beceriler veya sosyal biliş gibi bir gelişim uğrağı olarak tekilleştirilerek ve gelişim süreçlerinin arasındaki dinamik ilişkiler görmezden gelinerek ele alınır. Birçok psikoloji çalışmasında dil, parçalara ayrılıp basit bağımlı değişkenlere indirgenerek incelenir. Başat dil-bilim kuramlarında da benzer bir tarihselcilik noksanlığı yaygındır. Dil, özellikle de kökenine ilişkin genetik açıklamaların popülerlik kazanmasıyla birlikte sıklıkla tarihsel ve toplumsal bağlamından kopuk otonom bir sistem olarak ele alınır (Holborow, 2006). Bu anlamda, özellikle de psikoloji disiplini içerisinde tarihsel bağlarından koparılmamış bir dil anlayışına yönelik ihtiyaç kendisini sıklıkla hissettirmektedir. Bu yazıda, bu ihtiyaca karşılık verebilecek nitelikte bir teori ortaya atmış olan Vigotski'nin görüşleri tartışılacaktır.

Sovyet psikolog Lev Vigotski (1896-1934) ise dilin, bilinç ve düşünce ile arasındaki içsel ilişkileri formüle ederek, insanın psikolojik işlevlerindeki rolünü ortaya koymaya çalışmıştır. Bu formülasyonlarda dil, izole bir bilişsel yapı olarak ele alınmaktan ziyade diyalektik ve tarihsel yöntem içinde ele alınarak insan davranışına ilişkin tüm kavramsallaştırmalarda ve incelemelerde başrole oturmaktadır. Vigotski'nin psikoloji yaklaşımının çekirdeğini *dil* oluşturur.

Spinoza'dan ve özellikle de yöntemsel olarak Hegel'den etkilendiği çok açık olsa da Vigotski'nin, yaklaşımının temel belirlenimi Marksizm'dir. Kendisi, kuramını "Marksist psikoloji" olarak adlandırmaktan mütevazı bir kesinlikle kaçınmış olmasına karşı, (1927/1987, s.340) kendisine ve çağdaşı olan meslektaşlarına Marksist bir psikoloji anlayışı oluşturmak yönünde tarihsel görev biçtiği birçok metninde açıkça okunur. Sovyet bilim tarihinin bir diğer önemli ismi olan Alexander Romanovich Luria (1902-1977) Sovyet davranış bilimleri geleneğinde Marksist kuramın öncülüğünü Vigotski'nin çektiğini, tarihselci yöntemin bilginin en zorlu alanlarından birindeki somut çalışmalara nasıl uyarlanacağını göstererek hepsi için bir örnek oluşturduğunu söyler (Luria, 1979).

Wertch (1985), Vigotski'nin Marksizm etkileniminin üç alanda belirgin olduğunu altını çizmektedir: Bunlar yöntemi, insan etkinliğinin doğasına ilişkin görüşleri ve psikolojik süreçlerin toplumsal kökenleri ile ilgili iddialarıdır. Ratner'a (2017) göre ise Vigotski herşeyden önce psikolojideki karmaşayı, gerçekliğin özgün bir biçimi olarak incelediği ve psikolojiyi Marksist siyaset ve ekonomi ilkelerine indirgemeyerek yeni, yaratıcı biçimlerde ele aldığı için Marksist'tir. Bu şekilde, Marksizm ve psikolojiyi birbirlerini karşılıklı zenginleştiren biçim-

lerde kullanmıştır.

Dolayısıyla, Vigotski'nin psikoloji yaklaşımının en belirgin niteliği "tarihselciligidir". Vigotski tarihin üç katmanını insan doğasına özgü unsurların şekillenmesine ilişkin açıklamalarında bir araya getirir: Bunlar genel tarih, çocuğun tarihi ve zihinsel işlevlerin tarihidir (Scribner, 1985, s.138). Buradan yola çıkarak, insan davranışının kökenlerini biyolojide değil, tarihte izlemeye çalışır. İnsanlığın toplumsal tarihi ile tüm canlıların tarihi olan evrimin insan zihninde sentezlendiğini, aynı yasanın çocuk gelişimini incelerken de geçerli olduğu savı tüm incelemesinin arka planını oluşturmaktadır. Ancak tarihsel psikolojinin, genel olarak da tarihin sadece geçmiş ile ilişkilendirilmesinin ise, tam aksine, tarihsel ve bugünkü biçimlerin incelenmesi arasında geçilmez bir sınır yaratması tehlikesinin altını çizer. Bir şeyin tarihsel incelenmesi diyalektik yöntem gereği onun hareket halindeyken incelenmesi olmalıdır (1931/1998). Bu yüzden de davranışın tarihsel incelemesi kuramsal (ve yöntemsel) zeminin ta kendisini oluşturur. Nasıl ki canlıların biyolojisi sadece evrim ışığında kavranabilirse, insan psikolojinin kavranması da sadece tarihin ışığında mümkündür. Başka bir yoruma göre zihnin "tarihsel biçimlenişini" ilk olarak Vigotski ortaya koymuştur (Scribner, 1985, s.121). Bu tarihsel biçimlenişin temelinde insan ve doğa arasındaki karşılıklı etkileşim vardır. Vigotski, Marx ve Engels'in dil ve bilinç gibi insana özgü niteliklerinin tümünün insanın doğayı dönüştürmesinden köken aldığı önermesine sadık kalarak, davranış, biliş ve duygu gibi tüm psikolojik süreçler ve ürünleri, eylem olarak dünyaya etkileri üzerinden ele almayı amaçlar. Bu incelemeyi, sosyal veya toplumsal çevrenin, bireyin etkinliği üzerindeki veya bireyin çevre üzerindeki etkisini konu edinen yaklaşımların aksine birey ve çevre arasında eylemlilik¹ temelli bir diyalektik süreç önkabülüyle yapar (Wertsch, 1981). Vigotski'nin ve Sovyet psikolojisinde ondan etkilenen tüm ekollerin ortak yanı, açıklamalarını davranış, kişilik, biliş veya bunların altında yatan biyolojik süreçler değil "eylemlilik" üzerinden yapmalarıdır. Vigotski emek olarak özel bir biçim alan insan eylemliliğinin, insanın doğa ile arasında temel ilişki biçimi olduğunu ve bu eylemliliğin psikolojik sonuçları olduğunu öne sürer. Vigotski psikolojisinin temel amaçlarından biri bu soruya cevap bulmaktır.

Kaçınılmaz olarak Vigotski'nin bir diğer meşguliyeti döneminin anaakım psikoloji anlayışına yöneliktir.² Geleneksel yaklaşımların çoğu, biyolojik bir olgunlaşma üzerinden beceriler edinen ancak tarihsel olarak statik bir insan modeline ve bu modelin evrensel olduğu varsayımına sahiptir. Sovyet psikolojisi ise zengin ve karmaşık toplumsal-tarihsel deneyimlerini içeren insani süreçlerin dinamiklerini analiz etmeye çalışır. Bu amaçla yola

1 İngilizceye sıklıkla "activity", Türkçeye ise etkinlik olarak çevrilen "deyatel'nost" için "eylemlilik" sözcüğünün daha uygun olduğu düşünülmektedir.

2 Bugün "eleştirel psikoloji" adı altında toplanmış olan bu yaklaşımın ilk örneklerinden biri olan Holzkamp Okulu, şaşırtıcı olmayan bir şekilde Sovyet psikolojisinin tezlerinden yola çıkmaktadır.

çıkan Vigotski ve Luria'nın en sık inceledikleri konu bir çocuğun nasıl öğrendiği olmuştur. Bu anlamda, yaygın çocuk gelişimine özgü yaklaşımların botanik modellere özgü "olgunlaşma" veya hayvan çalışmalarından modellenmiş "uyaran-tepki" bağlantılarına odaklanmasına karşı çıkmışlar ve bunun yerine çocuğun içsel niteliklerinden ziyade çevresiyle kurduğu etkileşime odaklanan diyalektik bir gelişim kuramı ortaya koymuşlardır.

Özellikle de Vigotski'nin çağdaşı olan ve gelişim paradigmaları alanındaki baskınlığını hâlâ sürdüren Jean Piaget'ye (1896-1980) göre çocuk gelişimi çizgisel olarak belli hedeflerden oluşan bir çizelgedir. Örneğin dil, evrensel olarak belli bir yaş aralığında edinilebilecek bir gelişim kazanımıdır (Piaget 1923/ 2002). Vigotski, Piaget'nin kuramındaki en büyük sorunu "benmerkezcilik varsayımı" olarak belirler (bkz. Vygotsky, 1934/1986, s.56-66). Piaget, ilişkisiz ve benmerkezci bir varlığın gelişim sürecinde nasıl sosyalleştiği ve iletişim kurmayı nasıl öğrendiğini modellerken; Vigotski'ye göre çocuk daha en başından itibaren sosyal bir varlıktır; bireyselleşme gelişim sürecinde edindiği bir özelliktir (Newman ve Holzman, 2013).

Vigotski (1934/1987, s.208), çocuk gelişiminin, çocuğun verili bir yaş aralığında edindiği beceriler üzerinden açıklanmasına "bir ağaçtaki elmaların sadece olgunlaşmış olanlarını saymak, olgunlaşmakta olanların süreçlerini görmezden gelmeye" benzetir. Çocuk gelişiminde aslolan görevin, var olan gelişim kazanımlarından ziyade, kazanılması mümkün olan gelişimsel görevleri belirlemek ve becerilerin sosyal olarak anlamlı etkinlikler üzerinden ortaya çıkışını ve dönüşümünü incelemek olduğunu söyler. Örneğin, Batı davranış bilimlerini en fazla etkilemiş olan kuramı "Yakınsal Gelişim Alanı" verili gelişimsel kazanımlar ve olası gelişimsel kazanımlar arasındaki açığa işaret eder. Çocuklar, kendilerinden daha yetkin biriyle işbirliği içindeyken, tek başına başaramayacakları görevlerin üstesinden gelebilirler. Hatta bazı görevlerin davranışsal olarak başarılması ve altında yatan mantığın çocuk tarafından içselleştirilmemiş olması da mümkündür. Örneğin dil edinimi sürekliliği içinde çocuk bazı dil yapılarını gerçekte ne anlama geldiğini bilmeden taklit yoluyla kullanabilir. Ancak bu kullanım ona verili dil yapılarını pratik etmek için olanak tanır ve içselleştirme bu şekilde pratik üzerinden sağlanabilir (Vygotsky, 1931).

DİL VE DÜŞÜNMENİN KÖKENLERİ

Dil, Marx ve Engels'in eserlerinde ayrı bir başlık olarak yer almamışsa da Marksist klasiklerden dilin kökenleri ve ortaya çıkışı ile ilgili tutarlı ve bütünlüklü bir görüş edinmek mümkündür (bkz. Holborow, 2006). Marx ve Engels'e göre dil ve bilincin her ikisi de, insanın doğayı dönüştürme ihtiyacından ve bu ihtiyacı karşılamak için zorunlu olduğu sosyal ilişkilerden doğmuş; birbirinden ayrılmaz insana özgü yapılarıdır. Alman İdeolojisi'nde (Engels ve Marx, 1845/2014, s.38) ifade edildiği şekliyle:

"Dil, bilinç kadar eskidir. Dil, öteki insanlar için var olduğu gibi benim için de var olan pratik, gerçek bilinçtir. Dil, tıpkı bilinç gibi yalnızca başka insanlarla temas kurma ihtiyacından ve zorunluluğundan doğar. Bir ilişki mevcut ise, benim için mevcuttur; hayvan hiçbir şeye hiçbir "tutum" almaz. Başkalarıyla olan ilişkisi, hayvan için ilişki olarak mevcut değildir. Bu nedenle bilinç, en başından itibaren toplumsal bir üründür ve insanlar var olduğu sürece de toplumsal bir ürün olarak kalır."³

Dil ile ilgili görüşlerinde yukarıdaki "pratik bilinç" tanımlamasına sadık kalarak, bilinç ve dilin, insanın doğaya yönelik etkinliği ile bağıntı insanın zihinsel etkinliği üzerinden açıklamaya çalışan Vigotski'nin yaşadığı ve çalışmalarını yaptığı dönemde egemen ekol, Pavlov'un koşullu öğrenme buluşunun etkisiyle klasik davranışçılık, Rusya'daki ismiyle refleksolojiydi. Vigotski (1925), ilk çalışmalarından biri olan "Davranışın Psikolojisinde Bir Sorun Olarak Bilinç" başlıklı incelemesinde refleksolojinin tezlerini tartışmaya açmıştır. İnsan davranışını, hayvan çalışmalarında formüle edilmiş uyaran-tepki modelinde açıklamaya çalışan ve etkisini bugün hala sürdüren refleksolojinin insan davranışını açıklamakta yetersiz kaldığını öne sürerek insan davranışının sosyal ve tarihsel bir deneyim olması dolayısıyla hayvan davranışından farklılaştığını ve başka bir formül gerektirdiğini söyler. Vigotski, bu arayışında Marx'ın (1867/1986) verdiği şu formülden yola çıkar:

"Bir arı, kovanlarının yapısıyla pek çok mimarı utandırabilir. Fakat en kötü mimarı arıların en iyisinden ayıran, mimarın yapısını inşa etmeden önce zihninde kurmasıdır. "

Vigotski, Marx'ın altını çizdiği "eylemin hedefini zihinde temsil etme" edimini "katlama deneyimi" olarak adlandırır. Dille birlikte insan, sözü zihninde canlandırabilme becerisi kazanmıştır. Bu anlamda, eğer ki diğerlerinin sözleri, "uyaranlar" olarak ele alınacaksa bile bunların öznenin zihninde yeniden yapılandırılabilmesine ve dolayısıyla "tepkiyi" farklı şekillerde etkileyebileceğine dikkat çeker. Bu anlamda uyaran-tepki bağı, diğer reflekslerin olmadığı şekilde "geri çevrilebilir" veya "dönüştürülebilir" bir biçim almış olur. "Söz" zihinde yeniden yapılandırılabilir ve yeni anlamlar kazanarak davranışlara farklı şekillerde yön verebilir. Böylece reflekslerle açıklanabilir olmayan insan davranışındaki varyasyonlar, dil kullanımının sağladığı aracılıkla açıklanabilir hale gelir. Tarihsel toplumsal deneyim ve bilinç, Vigotski'ye göre sosyal deneyimin "katlama deneyimi" üzerinden kavranabilir olan özel fenomenlerini temsil eder. Bu anlamda bilinç, ayrıksı bir kategori veya özel bir varlık biçimi olarak ele almaktan ziyade katlama davranışının çok karmaşık bir yapısı olarak ele alınır. Özellikle de dışardaki dünyanın zihinde dinamik bir biçimde nasıl temsil edildiği sorununa açıklık getiren içselleştirme mekanizmasını tanımlamasıyla birlikte, bilincin içsel sosyal etkileşim olarak

3 Bugün, hem dilin hem de bu alıntıda değinilen sosyal biliş türlerinin insan ve diğer primatlar arasında bir süreklilik arz ettiğini bilmekle beraber, 19. Yüzyıl sonları ve 20. Yüzyılın başlarında bu bulguların hiçbirini ortaya çıkarmıştı. Konuyla ilgili bir tartışma için bkz. Nalçacı, 2020.

modellenmesi açıklık kazanır. Dolayısıyla da insan zihninin oluşumunda “söz”ün rolünü vurgularak “beyin ve bilinç” sorununa yönelik de bir çözüm sunar. Emegi emek yapan eylemin hedefini tanımlama işi sadece yeniden üretilebilir bir maddi işaret yani “söz” le mümkündür (Akhutina, 2003).

Vigotski’nin (1930) dil edinim kuramının kurucu öğelerden biri yüksek zihinsel işlevlerin kökeninin kişilerarası etkinliklerde olduğu varsayımı, diğeri ise bu işlevleri edinmenin dinamik süreci olan içselleştirmedir. Diğerleriyle etkileşim sonucunda paylaşılan işlemler iç düzlemde (veya zihninde) aktif olarak yeniden yapılandırılarak içselleştirilir. Kökeni sosyal bağlamda bulunan yüksek zihinsel işlevlerin içselleştirilmesine aracılık eden, semiyotik aracılık yani dil işaretleridir. Bu anlamda Vigotski’nin kuramının merkezi varsayımlarından biri zihinsel işlevlerin indirgenemez şekilde toplumsal kökenli olmasıdır.

Vigotski-Luria okulunun özgün terminolojilerinden biri olan yüksek zihinsel işlevler (veya daha sonra Luria’nın [1966 /2012] adlandırdığı gibi *yüksek kortikal işlevler*) bugün kognisyon kategorisi altında toplayacağımız işlevleri içerir. Bunların gelişiminin incelenmesi ise bu okulun en önemli gördükleri işlerin başında gelir ve yaklaşım olarak Batı nörobiliminden de en çok farklılaştığı noktadır. Beyinde lokasyonu tespit edilebilecek bu işlevlerin kökeni Vigotski’ye göre toplumsaldır. Bunu şöyle özetler:

“Yüksek zihinsel işlevler, insanlığın tarihsel gelişiminin ürünüdür. Yüksek zihinsel işlevlerin yapıları insanlar arasındaki kolektif sosyal ilişkileri temsil eder. Bu zihinsel yapılar, insan kişiliğinin sosyal yapısının zeminini oluşturan toplumsal düzen ilişkilerinin içselleştirilmesidir.”(1931/1998, Child Psychology, s.169-170).

Vigotski, psikolojinin hedeflerinden birinin yüksek zihinsel işlevlerin ortaya çıkmasına ve gelişimine yol açan toplumsal ve tarihsel koşulları ortaya çıkartmak olduğunu tartışır. Bir anlamda bu koşulları anlamak psikolojik gerçekliğe ilişkin bir rasyonel kavrayışa ulaşmak için vazgeçilmezdir. Hegelci diyalektikten devşirdiği “genetik açıklama” ilkesine göre yüksek bir işlev, verili durumunu inceleyerek değil ancak kökenlerine doğru takip edilerek ve her bir aşamada bir önceki aşamanın kısıtları ortaya çıkartılarak anlaşılabilir (Vygotsky, 1934/1986 s.258). Sosyal veya psikolojik bir sürecin doğasını açığa çıkarmak için en iyi yöntem kökenlerinin incelenmesidir. İncelemede kritik olan bir diğer unsur da, tüm tekil bilişsel işlevlerin sosyal alanda var olduğunun tanımlanmasıdır. Bu anlamda, sadece niceliksel ve doğrusal değil niteliksel ve dönüşüme dayanan bir gelişim hattı temel alınır. Vigotski’ye göre gelişim, bir davranışın diğerine dönüştüğü karmaşık ve niteliksel dönüşümler sürecidir (1930/1987). Örneğin cebiri anlamak için aritmetik bilmek gereklidir ancak yeterli değildir. Yine dil öğrenme süreci içinde gelişen bazı işlevler, sü-

recin farklı uğraklarında değişen görevler üstlenebilir. Dolayısıyla çocuğun dil edinim sürecinin ve düşünce süreçlerindeki dönüşümün, gelişimsel olarak hareket halindeyken incelenmesi, daha basit yapılardan daha karmaşık yapılara geçişteki dinamiklerin belirlenmesi ve tüm bunları yaparken edinilen işlev ile işlevin köken aldığı sosyal bağlam arasındaki diyalektik ilişkinin tanımlanması esastır.

Vigotski’e (1931 /1997 s.160) göre tüm yüksek zihinsel işlevler, gelişim süreçleri boyunca “sahneye iki kez çıkar.” İlk olarak sosyo-psikolojik bir adaptasyonun parçası olarak, insanlar arasında bir etkileşim ve işbirliği olarak görünürler. Vigotski bu kategoriye *interpsikolojik* adını verir. İkinci göründükleri durum ise bireysel bir adaptasyonun biçimi olarak, birey psikolojisinin bir parçası yani *intrapsikolojik* bir kategoridir. Çocuğun dil (ve düşünce) edinimi bu formülasyon üzerinden takip edecek olursak, üç aşamayla karşılaşırız. İlki interpsikolojik veya *intermental* evredir ve dilsel uyaranlar çocuğa bir işaret olarak sunulur. Örneğin “kediye bak” talimatı ile birlikte kedi işaret edilir.⁴ Çocuk, her ne kadar anlamsal kavrayıştan yoksun olsa bile, yetişkinle işbirliği içindedir ve kendisine verilen duysal işaretleri motor yanıtlara dönüştürebilir.

İnterpsikolojik aşamadan bir sonraki aşama olan intrapsikolojik aşamaya geçiş *içselleştirme* yoluyla sağlanır. Dil öncesi süreçte, kişilerarası bakış, yönlendirme ve işaret etme gibi etkileşimler esnasında yetişkinin kullandığı dil, semiyotik aracılık yoluyla çocukta özel konuşma oluşumuna yol açar. İntrapsikolojik veya *ekstramental* aşamada ise çocuk istenen eylemi özel konuşma kullanarak düzenleyebilir. Özel konuşma sesli ve iç konuşma arasında bir geçiştir. Özel konuşmanın varlığı konuşmanın kendi eylemlerini yönlendirme işlevini yansıtır. Özel konuşma zamanla “yeraltına çekilerek” iç konuşmaya dönüşür. Son aşamada ise çocuğun zihnindeki süreç davranışı yönlendirecek olgunluğa ulaşır ve iç konuşma düşünce dili haline gelir. Süreç içinde “sosyal etkileşim işlevi” bireysel davranışta “iç konuşma” ile sağlanır. Bu durumda da “bireysel işlev temelde kişinin kendi içindeki içsel bir işbirliğinin özgül bir biçimi haline gelir” (Vigotski, 1932/1997). İç konuşma yetişkinde doğrudan sosyal alanda görünür kılınabilir bir işlevden ziyade içsel bir düşünceyi temsil eder. Ancak özel konuşma çocuğun davranışını sosyal ve karşılıklı işbirliğine dayanan bir biçime getirme çabasını yansıtır (Vigotski, 1934/1986, s.259).

Marx’ın ve Engels’in işaret ettiği gibi dil ve düşüncenin birbirinden ayrı olarak ele alınması felsefe tarihinde temel bir sorundur.⁵ Bu ayrım, hem dilbilim hem de

4 Vigotski’nin burada tarif ettiği “ortak dikkat”in dil ve sosyal biliş gelişimindeki vazgeçilmez rolü güncel araştırmalarla da doğrulanmıştır. (bkz. Tomasello ve Farrar, 1986)

5 Düşünceler dünyasından gerçek dünyaya inmek, filozoflar için en zor görevlerden biridir. Dil, düşüncenin dolaysız gerçekliğidir. Filozoflar düşünmeyi bağımsızlaştırdıkları gibi dili de öyle ayrı kendi başına bir alem olarak bağımsızlaştırmaları gerekti. Bu, düşüncelerin sözcükler olarak kendileri-

psikoloji alanında hâlâ etkisini sürdüren bir yanlış kavramsallaştırmadır: Dil edinimi 2-4 yaş arası gerçekleştiği için daha öncesinde çocuğun hiç düşünmediği kabul edilmez görünür. Bu yüzden de düşünce doğuştan getirilmiş içkin bir özellik; dil ise sonradan kazanılmış bir beceri olarak ele alınır ve böyle incelenir.

Bu soruna ilişkin olarak Vigotski'nin katkısı düşünmek ve dil arasındaki ilişkiye dair çözümlemesidir⁶. Bu iki işlevin gelişimsel olarak farklı ontogenezleri olduğunu öne sürer. Bir noktaya kadar farklı çizgiler izleyen bu iki edim bir noktada birleşir ve düşünce sözelleşir, söz düşünce olur. İnterpsikolojik düzlemde bireyler arasındaki etkileşimler hem dil edinimi sürecinde, hem de sonrasında iç konuşmada yeniden yapılandırılarak içselleştirilir. Bu formülasyon, kültür ve sosyal bağlamın düşüncede nasıl temsil edildiğini anlamaya da elverişlidir.

MATERYALİST BİR PSİKOLOJİNİN ANAHTARI OLARAK "KONUŞMA EYLEMİ"

Vigotski'nin yöntemsel akıl yürütmesinin ayrıntılı açıklamalarını sunduğu metin "Psikolojinin Krizinin Tarihsel Anlamı: Yöntemsel Bir İnceleme" kitapçığıdır (1927). Burada "psikolojinin krizi" ile temel olarak kastettiği psikolojinin "Kapital"ine yönelik eksikliklerdir. Psikoloji kendi nesnesini tanımlamak ve çalışmak için sınıf, altyapı, değer gibi kendi kavramlarına ihtiyaç duymaktadır. Bunu söylerken kastettiği Marx'ın Kapital'de burjuva toplumunun 'hücre' olarak meta değiş tokuşunu tanımlaması ve bu tekil hücredeki çelişkilerden tüm bir burjuva toplumunu analiz etmesidir. Vigotski de, psikoloji disiplini içindeki her bir soruna, geçmişte bu soruna ilişkin ortaya konmuş kuramları inceleyip eleştirerek ve tüm bunlardan tüm kuramcılarının üzerinde çalıştığı birleştirici bir kavram ortaya çıkartmaya çalışarak yaklaşır. İnsan zihnini soyut bileşenlerine indirgeyerek incelemeye çalışan psikoloji ekollerinde, özgün niteliklerin önemli bir kısmı kaçınılmaz ve bazen de kasıtlı olarak görmezden gelir. Dolayısıyla inceleme nesnesi olarak varlığın karmaşa ve zenginliğini barındıran en basit biçime ulaşmak gerekmektedir. Vigotski'nin davranışın tarihsel ve materyalist analizi için ortaya koyduğu birim "konuşma"dır. Blunden'in (2017) iddiasına göre Vigotski bunu yaparak, Kapital'e özgü "birimlerden analiz" yöntemini başka bir disiplinde uygulamanın ilk örneğini vermiştir.

Vigotski'ye göre psikoloji iki çıkmaz sokağa sokulmuştur: İdealizm ve davranışçılık. İki farklı uçta görünen bu iki yaklaşımın da tarihselcilik dışı yanlılıkta ortaklaştığının altını çizer (Vigotski, 1934/1986, s.284). Bu soruna karşı çözümü ise somut konuşma eyleminin kendisine odaklanarak dinamik bir sentez yaratmak-

tır. Zira Sovyet psikolojisinin bilişsel alanda alametifarikası ilk olarak Vigotsky tarafından gerçekleştirilen, toplumsal-kültürel alanda ortaya çıkmış işaret sistemlerinin insan eylemlerini nasıl düzenlediğinin analizi yani *semiyotik analiz*dir. Vigotski semiyotik analizin insan bilincini incelemenin tek uygun yolu olduğunu öne sürer (Wertsch, 1980). Temelde buradan yola çıkarak insanların kendi topluluklarının kültürünü edinmede aracılık eden arketipik yapının da "konuşulan söz" olduğu çıkarımına varan Vigotski (1934/1986, s.244) en olgun çalışmalarından biri olarak kabul edilen "*Dil ve Düşünce*"de, Marx'tan devşirdiği birim üzerinden analiz yönteminin nesnesi olarak "sözün anlamı"nda karar kılmıştır. Söz, ses ve anlamın bir bileşimidir ve sözcük anlamı dil ve düşünceyi birbirinden ayırmadan incelemenin en iyi yoludur. Vigotski'nin kullandığı biçimde sözcük anlamı sözcüğün sözlük karşılığında farklı bir kapsam kazanır ve eylemlilik olarak tanımlanır; anlamlı bir sözcüğün ardında bir niyet taşıyarak kullanılması bir eylemdir.

Sovyet psikolojisinin sonraki temsilcileri de (örn. Levina) psikolojik fenomenleri bu konuşma biçimleri ile bağlantılı olarak ele almaya devam etmiştir (Wertsch, 1980). Benzer bir yaklaşım hiç tanışmamış olmaları muhtemel Sovyet dilbilimciler Mihail Bakhtin (1895-1975) ve Valentin Voloşinov (1895-1936) tarafından da benimsenmiştir.⁷ Onlar da zihnin ve dil gibi tüm çıktılarının Kartezyen aşırılıkta ele alındığı mantıksal pozitivizm veya psikanalizin temsil ettiği bireyselci öznelcilik yaklaşımlarına karşı materyalist bir dil felsefesi oluşturmaya peşine düşmüştür (Emerson, 1983).

Bakhtin'in dilbilim alanındaki kuramları da Vigotski'nin gelişim kuramları ile benzerlik gösterir. Bakhtin'e göre ses, konuşmacının perspektifini yansıtan konuşma biçimidir. Ancak konuşmacının kendi zaman ve mekân-daki özgün konumuna bağlı olan perspektifinin dışında sözceler tipik olarak o sözcüklerin daha önce kullanıldığı bağlamları yansıtmanın yanı sıra içinde kullanıldığı gerçek veya hayali diyaloga yönelik bazı zihinsel süreçleri de yansıtır. Bu anlamda Bakhtin'e göre dil ve düşünce bütünüyle diyalojiktir; içerdiği ve ilettiği tüm fikirler dinamik, ilişkiseldir ve dünyanın sürekli yeniden tanımlanmasını içerir. İnsanın anlam yaratmasının altında yatan temel süreç diyalogtur (Holquist, 2002). Vigotski'nin iç konuşma kavramının da doğası itibarıyla diyalojik olduğu bazı kuramcılar tarafından öne sürülmüştür. Bu anlamda sosyal biliş, kaynaklandıkları kişilerarası etkileşimin diyalojik doğasını yansıtır (Emerson, 1983; Fernyhough, 2008; Wertsch, 1980).

Genel olarak hem Vigotski'de hem de Sovyet dilbilimcilerinde görülen yaklaşım konuşmanın girdi, çıktı, kodlama ve deşifre gibi dar tanımlanmış ve birey içi süreç-

ne özgü bir içeriğe sahip olduğu felsefi dilin sınırdır. Düşünceler dünyasından gerçek dünyaya inme problemi, dilden yaşama inebilme problemine dönüşür (Engels ve Marx, 1845/2014, s.385).

6 Aslında burada bir parantez açıp Vigotski'nin Türkçeye "Dil ve Düşünce" olarak kazandırılmış çalışmasının adındaki önemli bir çeviri hatasına dikkat çekmek gerekir. Vigotski'nin burada kullandığı kavram "mişleniye" statik ve tekil anlamlı "düşünce" değil eylemsel bir süreç olan "düşünme eylemi" daha iyi bir çeviri ile "düşünmek"

7 Bu iki bilim insanının tanışıklıklarına ilişkin bir bilgi olmamasına karşın kuramları arasındaki paralellikler şaşırtıcıdır. Hatta Bakhtin, Vigotski'nin çağdaş takipçilerinin "iç konuşma" kavramı yerine daha uygun bulunan "diyalog" kavramını kullanarak benzer iddialar öne sürmüştür (Wertsch, 1980).

lerle ele alınmasından uzaktır. Leontiev'in (1903-1979) de altını çizdiği gibi iletişimin kodlanmış bir mesajın bir bireyden diğerine transferine indirgenmesi bütünüyle hatalı görülür. Konuşma (diğer tüm psikolojik süreçler gibi) bir tür "eylem" olarak ele alınır ve eylemlilik-yönelimli bir kavramsallaştırma üzerinden incelenir (Leontiev, 1969/2006).

VIGOTSKI'NİN MİRASI

Bugün psikoloji, nörobilim veya dilbilim alanlarında çalışan araştırmacıların, Vigotski'nin ve bir toplam olarak Sovyet bilim insanlarının dilbilim ve psikoloji alanlarında bıraktığı bilimsel miras sayesinde zenginleşeceği açıktır. Ancak bu alanlar içinde bu birikime yönelik merakın yıllar geçtikçe artması, anaakım paradigmlar içinde cevap bulunamayan sorunların çözümünün Sovyet birikiminde aranması sevindirici görünmekle birlikte temkinli yaklaşılması gereken bir gelişmedir. Zira özellikle de sosyalist blogun çözülüşünün ardından kimi çevreler için Marksizmin geçerli bir felsefe sistemi olmaktan çıktığı düşüncesi Vigotski'nin çalışmalarındaki Marksist temeli incelemeyi anlamsız bir görev haline getirmiştir (Packer, 2008). Öte yandan Marksist vurguları dışarıda bırakılmış Vigotski, Batı üniversitelerinin davranış bilimleri alanındaki araştırmacılar açısından daha kabul edilebilir kılınmıştır. Dolayısıyla belki de Vigotski'nin mirasını sahiplenen çalışmacılar arasında Marksist olmayanlar Marksistlerden daha fazladır. Elbette ki bunun istisnaları da vardır. Vigotski'nin gelişim psikolojisi, klinik nöroloji, kültürel antropoloji ve sanat psikolojisi alanları arasındaki ilişkiselliği göz ardı etmeyen bütünlüklü açıklamalar sunarak "psikolojinin Mozart'ı" olduğunu söyleyen Toulmin bunu olası kılan zeminin tarihsel materyalist felsefe olduğunun altını çizer (1981). Popülist bir dille yapılan bu övgü büyük oranda haklıdır. Vigotski'nin Marksist bir psikoloji ekolü kurmuş olduğunu söylemek yanlış veya abartılı değildir.

Elbette ki Vigotski'nin çalışmalarının üzerinden çok sular akmıştır. Geçen bir asır içinde insan beyni ve davranış ilişkisine dair eşsiz bulgular sunabilecek teknolojiler gelişmiş ve biraz da bu yüzden insan eyleminin toplumsal zemini daha da arka plana itilmiştir. Bu anlamda insan davranışının nedenlerine ve evrenselliğine ilişkin çarpıtmaların sınıflı toplum yapısı ile ilişkisini anlamak ve bu yapıyı değiştirmeyi önüne koyan bir bilimsel yaklaşımın peşine düşmek bugün her zamanki kadar önemli bir görevdir. Vigotski, gerçekten bilimsel bir psikolojinin kapitalizmin hasarlarını teşhir edebileceğini ve toplumun devrimci dönüşümüne destek olabileceğini düşünüyordu. Verili psikolojinin parçalı bulgularını bir araya getirip bütünlüklü bir insan kavrayışına ulaştıracak ve bilimi bu hedefe yönlendirecek anahtarın Marksizm olduğunun her zaman altını çizdi: "Marksist psikoloji ekoller arasında bir ekol değil bir bilim olarak tek gerçek psikolojidir... aynı şekilde gerçekten bilimsel olan her şey de Marksist psikolojiye aittir" (Vygotsky, 1927/1987, s.342).

Çok erken bir yaşta bu dünyadan ayrılmış olan fakat kısacık yaşamını ancak bir toplumsal davaya adanmışlığın mümkün kılabileceği bir üretkenlikle geçirmiş olan bu büyük düşünürün çalışmalarını sadece reel sosyalizm tarihinin parlak bir sayfası olmaktan çıkarmak ve bugüne taşımak, yöntem ve ilkelerinin yol gösterdiği araştırmalar tasarlamak bugün için gerçekleştirilebilir bir hedeftir. Çünkü psikoloji yüz yıl sonra bile hala kendi "Kapital"i-ne ihtiyaç duymaktadır.

KAYNAKLAR

- Akhutina, T. V. (2003). LS Vygotsky and AR Luria: Foundations of neuropsychology. *Journal of Russian & East European Psychology*, 41(3-4), 159-190.
- Blunden, A. (2017). The germ cell of Vygotsky's science. *Vygotsky and Marx* (pp. 144-157). Routledge/Emerson.
- Emerson C. (1983). The Outer Word and Inner Speech: Bakhtin, Vygotsky, and the Internalization of Language. *Critical Inquiry*, 10(2), 245-264.
- Engels, F. ve Marx, K. (1845/2014). *Alman İdeolojisi*. Evrensel Basım Yayın.
- Fernyhough, C. (2008). Getting Vygotskian about theory of mind: Mediation, dialogue, and the development of social understanding. *Developmental review*, 28(2), 225-262.
- Holborow, uM. (2006). Putting the social back into language: Marx, Vološinov and Vygotsky reexamined. *Studies in language & capitalism*, 1, 1-28.
- Leontiev, A. A. (1969/2006). Psycholinguistic units and speech generation. *Journal of Russian & East European Psychology*, 44(4), 7-88.
- Luria, A. R. (1966/ 2012). *Higher cortical functions in man*. Springer Science & Business Media.
- Luria, A. R., Cole, M., & Cole, S. (1979). *The making of mind: A personal account of Soviet psychology* (pp. 120-21). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Marks, K. (1986). Kapital: 1. Cilt. Çeviren: Alaattin BİLGİ, Sol Yayınları, Ankara.
- Nalçacı, E. (2020). Primatlarda sosyalliğin toplumsal harekete dönüşümü. *Madde, Diyalektik ve Toplum*. Cilt 3 Sayı 2.
- Newman, F., & Holzman, L. (2013). *Lev Vygotsky (classic edition): Revolutionary scientist*. Psychology Press.
- Packer, M. J. (2008). Is Vygotsky relevant? Vygotsky's Marxist psychology. *Mind, culture, and activity*, 15(1), 8-31.
- Piaget, J. (2002). *The language and thought of the child* (Vol. 10). Psychology Press.
- Ratner, C., & Silva, D. N. H. (Eds.). (2017). *Vygotsky and Marx: Toward a marxist psychology*. Taylor & Francis.
- Scribner, S. (1985). Vygotsky's uses of history. *Culture, communication, and cognition: Vygotskian perspectives*, 119-145.
- Tomasello, M., & Farrar, M. J. (1986). Joint attention and early language. *Child development*, 1454-1463.
- Toulmin, S. (1981). Mozart in psychology. *Voprosy filosofii*, 10, 127-137.
- Vygotsky, L.S., (1925). Consciousness as a problem in the psychology of behaviour. Erişim tarihi:09.02.2021 <https://www.marxists.org/archive/vygotsky/works/1925/consciousness.htm>
- Vygotsky, L. S. (1927/1987). The historical meaning of the crisis in psychology: A methodological investigation. *The essential Vygotsky*. Ed. Rieber, R. W. ve Robinson, D. K. eds.) s. 227-357. Kluwer Academic/Plenum, New York.
- Vygotsky, L.S.,(1930). On psychological systems. Erişim tarihi: 12.02.2021 <https://www.marxists.org/archive/vygotsky/works/1930/psychological-systems.htm>
- Vygotsky, L. S. (1930/1987). *The collected works of LS Vygotsky: Scientific legacy*. Springer Science & Business Media.
- Vygotsky, L.S., (1931/1997). In: Rieber, R.W. (Ed.), *The Collected Works of L. S.*

Vygotsky. Volume 4: The History of the Development of Higher Mental Functions. Plenum, New York.

Vygotsky, L.S., (1931). The problem of mental development at school age. Erişim tarihi: 09.02.2021 <https://www.marxists.org/archive/vygotsky/works/1931/school-age.htm>

Vygotsky, L. S. (1931/1998). The collected works of L. S. Vygotsky. Volume 5: Child psychology, ed. R.W. Rieber, ev. M. J. Hall. New York: Plenum.

Vygotsky, L.S., (1934). The problem of teaching and mental development in school age. Erişim tarihi: 12.02.2021 <https://www.marxists.org/archive/vygotsky/works/1931/school-age.htm>

Vygotsky, L. S. (1934/1986). The collected works of L. S. Vygotsky. Volume 1: Thinking and Speech, ed. R.W. Rieber, A.S. Carton ev. N. Minnick. New York: Plenum.

Wertsch, J. V. (1980). The significance of dialogue in Vygotsky's account of social, egocentric, and inner speech. *Contemporary educational psychology*.

Wertsch, J. V. (Ed.). (1981). *The concept of activity in Soviet psychology*. Armonk, NY: ME Sharpe.

Wertsch, J. V. (1985). *Vygotsky and the social formation of mind*. Harvard University Press.